

Sosemvolt emlékek ködében

JAROSLAV RUDIŠ – JAROMÍR 99: ALOIS NEBEL, FORD. PETOVSKÁ FLÓRA

Az *Alois Nebel* az ezredforduló utáni cseh képregény kiemelkedő darabja, amely az amerikai alternatív képregényes hagyomány eszközeit és tipikus formátumát felhasználva eredményez valami nagyon is közép-európai. A gyűjteményes kötetben megjelent képregény-trilógia szerzői, Jaroslav Rudiš író és Jaromír 99 rajzoló azt mutatják be, miként rétegződnek egymásra a cseh történelem 20. századi eseményei, illetve hogyan hatnak a mindezt átélő (illetve a traumákat megöröklő) kisemberekre. A mű nem az eseményekre helyezi a hangsúlyt, hanem az egyszerű emberek múlt-hoz való viszonyát állítja előtérbe. A kollektív traumák és a kommunikatív emlékezet a főszereplői az alkotásnak: csaknem minden eseményt valaki – elsősorban a címszereplő, Alois Nebel – szűrőjén keresztül ismerhet meg az olvasó, így a Szudéta-vidéki (és néhány prágai) kisember mikroperspektívájából élhetjük át a csehek 20. századi történelmét, bepillantást nyerve a cseh néplélekbe.

Az *Alois Nebel* Jaroslav Rudiš és Jaromír 99 első képregénye. A kilencvenes évek végén jelent meg Csehországban Art Spiegelman *Maus* című holokauszt-visszaemlékezése, amelyet látva döntöttek úgy, hogy ez a kifejezési forma alkalmas lehet az általuk kitalált történet elmesélésére. Az eredetileg három kötetben megjelent *Alois Nebel* mindkettőjük számára személyes mű. A címszereplő vasutast a saját Alois nevű nagyapjáról mintázta Rudiš, aki a cseh–német határon dolgozott vasutasként a második világháborút megelőző és követő években, Jaromír 99 pedig a Szudéta-vidék azon részén született, ahol a cselekmény játszódik (Jan Velinger, *Author Jaroslav Rudiš discusses Alois Nebel – graphic novel and film focussing on the fog of history and troubled European past = Czech Radio*, 2011). Mindketten pontosan tudták, miről és hogyan akarnak mesélni. A mű ugyan fikció, azonban a 20. század történelméről mesél olyan autentikus alakokon keresztül, akikkel bármely vidéki cseh település kocsmájában összefuthatnánk. Az alkotók azt mutatják be, hogy milyen nyomot hagytak ezeken a kalódó embereken a második világháború borzalmai, a szudétanémetek ellen elkövetett atrocitások, az államszocializmus időszakának visszasságai, a rendszerváltás környéki bizonytalanság vagy az 1997-es esőzéseket követő katasztrófaszerű áradások, amelyek mind tematizálódnak a képregény lapjain. A vidéki Csehország kocsmafilozófusain keresztül szembesülünk a csehek feldolgozatlan nemzeti traumáival.

Alois Nebel egyszerű vasutas, ahogy az apja és a nagyapja is. 1948-ban született, az államszocializmus idején, így a 20. század első felének meghatározó történéseit nem élte át. Derűs, jóindulatú, elfogadó természetű, egyszerű ember, aki szereti a munkáját és a sört korsóban, sok habbal. A mindennapi rutinjai szerint él, időnként azonban bizonyos események (szovjet katonák szökése, rendszerváltás, áradások) kizökkentik ezekből a megszokásokból. Alois nem kezdeményező, hanem reagáló típus, aki figyel, gondolkodik (hiszen van rá ideje) és filozofál. Ami azonban különlegessé (és izgalmas narrátorrá) teszi, hogy időnként kód borul a szemére, és olyan dolgokat lát, amelyek nincsenek ott, és amelyeket át sem élhetett. A múlt feldolgozatlan traumái, amelyekről ő csak áttételesen, mások révén értesülhetett, halluciná-

ciók formájában kísértik. Mivel ő ezeket ugyanúgy látja, megéli, mint a valóságot, így természetesnek veszi a megtörténtüket, ezért elmeogyógyintézetbe zárják. Itt találkozik a képregény másik főszereplőjével, a lengyel Némával. Kettejük eltérő útja és múlthoz való másféle viszonyulása képezi a képregény gerincét, és ad ívet az egyébként anekdotázó, mininarratívákból felépülő műnek.

Az *Alois Nebel* kétféleképpen is megragadható: egyrészt mint közép-európai, másrészt mint kifejezetten cseh alkotás. Tipikusan közép-európai, ugyanis számos elemében, egyes karaktereiben, hangulatában, átadott élettérzéseiben a magyar olvasó is magára ismerhet. A benne foglalt élettapasztalatok, a hasonló történelmi folyamatok (mint a világháború utáni szovjet megszállás vagy a rendszerváltás) miatt más közép-európai olvasók is közelinek érezhetik magukhoz a művet – bár a megvalósítás, azaz az amerikai alternatív hagyományból táplálkozó képregényes stílus miatt valószínűleg (legalább részben) idegennek is. Az alkotás ugyanakkor nagyon is cseh: az egyik központi témája a szudétánémetek ellen elkövetett bűntettek [kollektív bűnösség kimondása, kitelepítés, népirtás], illetve ezek feldolgozatlansága, ami mégis kifejezetten lokális, speciálisan csehvé teszi. A Szudéta-vidéki posztháborús bűnök hasonló tályogként éktelelenkednek a cseh nemzeti múlton, mint a németekén a holokauszt. A múlt bűneivel való szembenézés egy [Némával kiegészülve két] olyan ember szemüvegén keresztül történik meg, aki az események után született, akárcsak a képregény alkotói, így az örökölt traumák feldolgozása [feldolgozhatósága] válik a történet központi téjévé.

Az *Alois Nebel* beszédes név, a *Nebel* ugyanis németül ködöt jelent. A köd központi szerepet kap a műben: egyfajta köd borul a főhős szemére, valahányszor valami olyasmit lát, ami nincs ott. Ezek általa ténylegesen át nem élt emlékek, amelyek olykor a születése előtt történtek – azaz a kollektív emlékezet megnyilvánulásai. A köd emellett többletjelentéssel is felruhazza az így feltárolt emlékeket: ezek ugyanis olyan kényelmetlen vagy kellemetlen eseményekhez kapcsolódnak, amelyek körül nincs tisztánlátás, nem alakult ki nemzeti konszenzus, azaz ködök, főként azok számára, akik csak utólag, áttételesen, mások elbeszéléseiből szereztek róluk tudomást és rekonstruálták azokat a maguk számára [ahogy *Nebel* – vagy maguk az alkotók is]. Mit kezdjünk a minket megelőző generáció bűneivel?

A második világháborúban játszott szerep, a szudétánémetek ellen elkövetett bűnök, a németekkel és a szovjetekkel való kollaboráció egy nagyon is élő múlt részei, amelyek az *Assmann* által [is] leírt sodródó hasadékban helyezkednek el. Ezek a kollektív emlékek még mozgásban vannak, formálódnak, hiszen sokan ápolnak aktív viszonyt a múlt ezen szeletével, ám már nemcsak a személyes tapasztalatok és élmények tartják őket életben, hanem a történelem és egyes műalkotások is. A műben is megjelenő emlékezetet, amin az ember a kortársaival osztozik, *Assmann* kommunikatív emlékezetként írja le [*Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Budapest, 1999, 51–57.]. A mű kommunikatív emlékezethez való viszonya azért izgalmas, mert egyrészt tematizálja azt, másrészt maga a képregény is ennek az emlékezeti kultúrának a része: valahol a sodródó hasadékban foglal helyet, ugyanis a megjelenése óta fontos szerepet játszik az érintett események körüli társadalmi diskurzusban. Csehországban az *Alois Nebel* nagy siker lett, aminek köszönhetően más médiumokra is adaptálták: színdarab és egész estés animációs film is készült belőle.

A másik fogalom, amelynek használatával közelebb kerülhetünk az *Alois Nebel* megértéséhez, a Marianne Hirsch által alkotott posztemlékezet. Hirsch posztemlékezet-konceptiója tökéletesen írja le azt a jelenséget, amelyet a szerzők a képregényben bemutatnak. Hirsch úgy véli, hogy a meghatározó traumákat és más kollektív élményeket átélő egyének és közösségek leszármazottai gyakran érzik úgy, hogy a születésük előtti események formálták az életüket. Ezekhez az eseményekhez azonban nem egyszerű emlékek, hanem a posztemlékezet révén kapcsolódnak. (Marianne Hirsch, *Connective Arts of Postmemory = Analecta Política*, 2019/16, 171–176.)

A posztemlékezet révén a következő generáció átalakítja a szemtanúk kollektív és személyes emlékeit [amelyeket csak történetekből, képekről, viselkedésmintákból ismernek] olyan emlékekké, amelyekre maguk is emlékeznek. Ezek a mediatizált módon megismert események olyan mélyen beléjük ivódnak a szocializáció során, hogy saját viszonyulást, emlékeket gyártnak róluk. Emiatt a posztemlékezet már nem a szó szoros értelmében vett mediatizált emlékezet, hanem olyan, amelyet az egyén alkot, konstruál meg a maga számára emlékként. Az örökölt és interiorizált emlékek pedig hatással vannak az egyénre, alakítják a világlátását. Hirsch ebbe a hagyományba illeszti Art Spiegelman *Maus* című művét, amelyben a szerző az apja (Vladek Spiegelman) holokauszt-visszaemlékezéseit öntötte képregényes formába, rámutatva arra, hogy az apja öröksége miként hatott Spiegelmanra, hogyan tette ezeket az emlékeket a magáévá, és ezek hogyan alakították a munkáját. A posztemlékezetet azonban nem csak a családi történetek befolyásolják. Spiegelman az alkotáshoz az apjával készített oral history-interjúk mellett felhasznált más forrásokat, dokumentumokat is, amelyek egy része ellentmondott az apja elbeszélésének. A posztemlékezet tehát nem valami letisztázott dolog, tele van ellentmondásokkal: a folyamatosság és a törések összjátéka [Uo., 171–172].

Hirsch a posztemlékezetre fontos identitásformáló erőként tekint, amely hatással van az egyének világlátására és szociális interakcióira. Részben ilyen emlékek [is] gyötrik az *Alois Nebel* két központi alakját, Aloist és Némát, folyamatosan alakítva, befolyásolva a nézeteiket és a viselkedésüket. A képregény viszonya a posztemlékezethez alapvetően kettős, hiszen a mű lényegében egy posztemlékezetről szóló posztemlékezeti munka. Nebel előtölülő hallucinációinak egy része ugyanis posztemlék: olyan dolgokat lát, él meg, majd idéz fel valóságnak, amelyeket nem élhetett át [mint a szudétanémetek elhurcolása], mégis nagy hatással vannak rá. Alois világában összemosódik a valóság és a képzelet, a tények és az álom [vagy hallucináció], az emlékek és a képzelődés, amely jól mutatja a posztemlékek konfliktusos és összetett természetét, ahogy a kapott információkból magunk számára valami újat alkotunk. Az alkotók azzal, hogy Alois hallucinációit a karakter számára természetesnek mutatják, arra is utalhatnak, hogy az ilyesfajta elfojtott kollektív emlékek a csehek mindennapjainak integráns részei. Alois emellett tudatosan is felidéz számos, vele meg nem történt eseményt, amelyek szintén posztemlék-jellegűek: nagyapja megismerkedését az omáival a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* filmváltozatának vizuális megidézésével eleveníti fel [45.]. [Vö.: Madlene Hagemann – Gernot Howanitz, *Bridging the Gaps: The Poetics of Postmemory in the Czech Graphic Novel Alois Nebel = After Memory: World War II in Contemporary Eastern European Literatures*, szerk. Matthias Schwartz, Nina Weller, Heike Winkel, Walter de Gruyter, Berlin/

Boston, 2021, 409–428.) Néma a harmadik kötet drámai csúcspontjain szintén olyan emléket idéz fel, amely a születése előtt történt az anyjával és az apjával [248–249, 291–292.]. A kötetben bemutatott emlékek és posztemlékek alakítják a szereplők identitását és cselekedeteit. Hőseikhez hasonlóan Rudiš és Jaromír 99 is ahhoz a posztgenerációhoz tartozik, amelynek nincs valódi emléke az 1940-es évekről, posztemlékei azonban igen – munkájukkal ezekről a posztemlékekről szerettek volna beszélni, egyfajta társadalmi párbeszédet elindítva a cseh múlt kódos pillanatairól.

A vasút nem véletlenül kap központi szerepet a műben: a történelem tanújaként funkcionál a képregényben. A vasút és a vasutas mindent lát: a zsidókat, a szudétanémeteket vagy a szovjet katonák hulláit szállító vonatokat egyaránt. A vasút és a vonatok a 20. század poggyászát szimbolizálják, amellyel a főhősöknek szembe kell nézniük. Ez a feldolgozási folyamat a Szudéta-vidéken azért különösen nehéz, mert a vasutat a németek építették a Monarchia idején, így lényegében állandóan emlékeztetnek a múlt bűneire: hiszen azok, akik létrehozták, akiknek ezek a tényleges tárgyi emlékei, már eltűntek. Az épített környezet mellett a környékbeli sekély sírok is a gyilkosságokra emlékeztetik az ott élőket. A szudétanémetek ellen elkövetett bűnökre vezethető vissza [a későbbi gyerekkori traumák mellett] Néma örülete is, amelynek hatására sorozatgyilkossá vált: tébolyának origója egy – a kitelepítés idejére tehető – nemi erőszak. A képregény ezeken a motívumokon keresztül azt tematizálja, hogy lehet-e problémamentesen emlékezni a Szudéta-vidék történelmére, ha azokat, akik ott éltek, kitoloncolták vagy lemészárolták.

Az *Alois Nebel* központi témája a nemzeti múlttal való szembenézés és az, hogy lehetséges-e annak feldolgozása, az azzal való megbékélés. Erre a szerzők a képregény két [háború után született] főszereplőjén keresztül eltérő válaszokat adnak, bemutatva a múlthoz való viszonyulásuk következményeit. Alois Nebel azt a cseh kisembert szimbolizálja [részben német származása ellenére is], aki kissé zavarodottan, de pragmatikusan, kedélyesen, hétköznapien, elfogadóan közelít a múlthoz. A feldolgozatlan emlékek [és posztemlékek] ugyan időnként előtűremkednek [amikor kód borul a szemére], de Alois folyamatosan elmozdul a feldolgozás egy formája, az elfogadás felé. A trauma leperreg róla: képessé válik együtt élni a múlttal. Nem azonnal történik ez meg, ő is érzi, hogy sok minden nincs rendben, de szép lassan megbékél vele: „tudja, itt a hegyekben az ember sok mindenhez hozzá szokik” [325.]. A folyamatos önreflexió, a mindennapi rutinok, egy váratlan szerelem és az apaság segíti mindebben. Nebel traumái elsősorban transzgenerációs kollektív [nemzeti, Szudéta-vidéki] traumák, amelyeket a személyisége révén képes kezelni.

Vele szemben Néma traumái mélyebbek, szubjektívebbek. Bár a karaktert a környékre keveredő lengyelként ismerjük meg, a háttértörténete jóval összetettebb, és a traumái is sokkal személyesebbek. Bár sorozatgyilkos, ő maga is áldozat – kollektív és családi traumaké. Némát meghatározza a trauma: a feldolgozás képtelensége, az elfojtás, a gyilkosságok és az önpusztítás révén a története csak tragédiával végződhet.

Az alkotók kétféle befejezést készítettek a képregényhez. Egy ponton belépnek az alkotásba, hogy egy párbeszédben tisztázzák, miként záruljon a mű: komédiaként vagy tragédiaként? A két karakter eltérő befejezést kap. Alois megházasodik, gyermeket nevel, és a fia az alkotók intenciója szerint az örökébe lép. Megy tovább az élet körforgása. Létezhet öröm és vidámság a múltbeli traumák ellenére is. Aztán elismét-

lődik a párbeszéd, ám ezúttal máshogy, mintha a szerzők egy alternatív befejezést mutatnának be. Ezúttal Néma halálát láthatjuk, bepillantva a gyerekkori emlékeibe, hogy mi miatt lépett erre az önpusztító útra. Valójában azonban csak formálisan, az elbeszélés szintjén beszélhetünk két befejezésről, hiszen ezek nem egymást kizáró zárások, a metaszint kivételével (ahol az alkotók beszélgetése másként zajlik) nem mondanak ellent egymásnak: ugyanannak a történetvilágnak a párhuzamosan zajló eseményeivel ismerkedhetünk meg. A kétféle befejezés a két központi karakter történetének lezárása, így együtt teszik kerekké a művet.

A karakterek és a hozzájuk kapcsolódó emlékek felől elmozdulva nem mehetünk el amellett, hogy a képregény egyben erős kor- és helyrajz is. Az *Alois Nebel* nem egy cselekményorientált képregény, jóval inkább betekintés a cseh kisemberek történelemhez való viszonyába, amely anekdotázva, mikrotörténetek révén mesél erről a zavaros időszakról, azokon keresztül megvilágítva, hogy a nagy történelmi folyamatok milyen hatást gyakoroltak a mentalitásukra. A mű erős hangulat- és atmoszférateremtésben is, amely korrajzként elsősorban a kései államszocializmus és a rendszerváltás utáni átmeneti évek zavaros időszakát mutatja be arra koncentrálva, hogy mindezt miként élték meg az egyszerű emberek. A képregény központi alakja in túl azonban maga a vasút, a pályaudvarok és a Szudéta-vidék is főszereplővé válik.

A három kötet mikrotörténetei nemcsak a bennük szereplőkről (vagy a narrátorról), hanem mindig a környezetükről is szólnak, így a tér- és az időélmény is hangsúlyos szerepet kap a műben. Nem véletlen, hogy az eredeti kötetek mindegyike egy-egy helyről kapta a nevét. Az elsőben [Bílý Potok] a Nebel család története összekapcsolódik a helyi vasútállomás történetével, a másodikban [Hlavní nádraží, azaz Főpályaudvar] a prágai vasútállomás és a cseh történelem, a harmadikban [Zlaté Hory] pedig a Szudéta-vidék történelme kerül a középpontba. Alois és Néma mellett tehát előbb Bílý Potok, majd a prágai Főpályaudvar, végül maga a Szudéta-vidék válik kiemelt szereplővé. Alois innen nézve már csak az alkotók eszköze és szócsöve, akivel megtörténnek dolgok, és akin keresztül a szerzők megszólalhatnak, de akár a kollektív emlékezet, akár a tempolokalizás felől közelítünk, az alkotás nem róla szól, hanem a megélt történelméről.

Alois a vasutas múltjával és a bevett rutinjaival tűnhet nagyon is specifikus, határozott vonásokkal megrajzolt karakternek, ám amennyiben lehámozzuk róla a külsőségeket, valójában egy sztereotipikus, jellemzően optimista vidéki kisember, akinek inkább a történetben betöltött funkciója ad jelentőséget: rezonőrként ő a képregény narrátora, elsősorban az ő szemén keresztül tárul fel a cseh múlt. Stabil karakter, aki élvezzi a munkáját, ám a hallucinációi elmegyógyintézetbe juttatják, de ezt is kedélyesen viseli. Szerény, földhözragadt – még örülségében is az. Az első kötet az államszocialista éveket és szovjetekkel való együttélést, a meghunyászkodást helyezi a középpontba. A rendszerváltást követően Alois kiengedik az elmegyógyintézetből, nincs munkája, nincs otthona. Az alkotók rajta keresztül illusztrálják a korban sokak által átélt elveszettséget. Gyökértelessé válva Prágába megy, ahol a Főpályaudvaron tengődik. A vidék és a főváros kontrasztja okozta kulturális sokkot, idegenségérzetet és bizonytalanságot a vasút közelségével orvosolja, hasonló értékrendű barátokat szerezve. Nem lát túl a vasúton, és a pályaudvart is csak egy nő kedvéért hagyja el. A Főpályaudvaron [és annak történetén] keresztül a második kötet a tágabb cseh történelemről beszél. Alois végül visszatér vidékre, így

a harmadik kötetben a Szudéta-vidék és a szudétanémetek ellen elkövetett bűnök kerülnek előtérbe (minden olyasmi, amire a helyiek nem szívesen emlékeznek). A katartikus végkifejletet a drámai hatás kedvéért az 1997-es özőnvízszerű áradások idejére helyezték az alkotók, ezzel is közelebb hozva azt a cseh olvasókhoz. Ebben a kötetben ütközik ki leginkább Alois és Néma különbsége: mindkettőjük útja itt teljesebb ki, így egyszerre szól a megbékélésről és a bosszúról. Kettejük kontrasztját jól illusztrálja Alois helyzetértékelése: „Nyugalom, Néma úr, ez csak történelem. És a történelem, az halott” [263.].

A harmadik kötetre a kollaboráció és a háború utáni bűnök valamivel nagyobb hangsúlyt kapnak, ezzel is jelezve, hogy nemcsak más nemzetek (németek, szovjetek) alakították a történelmet, amelynek a csehek mindössze elszenvetői voltak, hanem a saját felelősségükről is beszélni kell. Mindezek ellenére a mű nem válik didaktikussá vagy különösebben direktté. Ez részben annak köszönhető, hogy nem akar rendet teremteni a rendezetlenségben: „Hát, igen, Néma úr, kicsit kusza ez. De a doktornő azt mondja, nem csak én érzem így” [257.]. Részben pedig az elbeszélés módjára vezethető vissza: az *Alois Nebel* már csak a markáns, kontrasztos vizuális stílusa [amely a tapasztalt képregényolvasók számára a *Sin City* idézheti, de Jaromír 99 bevallása szerint az angolszász alternatív képregényes hagyomány, valamint a német expresszionizmus hatott rá], gazdag vizuális szimbólumrendszere, szürreális és abszurd elemei, illetve a hallucinációk és a valóság összemosása miatt a legkevésbé sem didaktikus módon elmélkedik a megtörtént eseményekről, illetve azok hatásairól a képregényben megjelenített életvilágra. Az *Alois Nebel* nem tézismű, nem ítélkezik, hanem párbeszédet kezdeményez – olvasóját a múlthoz (különösen a nemzeti traumákhoz) való viszonyának felülvizsgálatára invitálva. [*Szépirodalmi Figyelő*]

DUNAI TAMÁS

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401–3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.